

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Наукове товариство студентів, аспірантів, докторантів
і молодих вчених

Центр краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька

Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківський національний медичний університет

Центр медичного краєзнавства
імені професора В. Д. Отамановського

МАТЕРІАЛИ XXXVI-ї МІЖНАРОДНОЇ
КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

«КРАЄЗНАВСТВО В СИСТЕМІ ІСТОРИЧНОГО ЗНАННЯ»

(ДО 10-РІЧЧЯ ЦЕНТРУ КРАЄЗНАВСТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА П. Т. ТРОНЬКА)

УДК 908:94 (477) (063)
ББК 63.3 (4укр) я 431
М34

*Затверджено до друку науково-методичною радою
Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька ХНУ імені В. Н. Каразіна
(протокол № 2 від 21 лютого 2019 року)*

Публікується в авторській редакції.

Матеріали XXXVI-ї Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених «Краєзнавство в системі історичного знання» (до 10-річчя Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька). — Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. — 164 с.

Матеріали традиційної XXXVI-ї Міжнародної краєзнавчої конференції молодих вчених включають тези доповідей і повідомлень, присвячених питанням краєзнавства в системі історичного знання. Збірник розрахований на всіх тих, хто цікавиться проблемами краєзнавства.

Материалы XXXVI-й Международной краеведческой конференции молодых ученых «Краеведение в системе исторического знания» (к 10-летию Центра краеведения имени академика П. Т. Тронько). — Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2019. — 164 с.

Материалы традиционной XXXVI-й Международной краеведческой конференции молодых ученых включают тезисы докладов и сообщений по вопросам краеведения в системе исторического знания. Сборник рассчитан на всех тех, кто интересуется проблемами краеведения.

УДК 908:94 (477) (063)
ББК 63.3 (4укр) я 431

М34

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2019
© Центр краєзнавства імені академіка
П. Т. Тронька, 2019
© Автори, 2019

ЗМІСТ

Від оргкомітету	8
Алимухамедов Рихситила «Хуастуанивт» как важнейший памятник древнетюркско-манихейской литературы.....	9
Альков Володимир Доктор Я. Я. Трутовський (1867–бл. 1914): наукова діяльність.....	14
Аргунова Анна Керамічний матеріал як індикатор міжрегіональних зв'язків в епоху фінальної бронзи (за матеріалами з поселень Удо-Бабчанського межиріччя).....	15
Аристархова Марина Пам'яткоохоронна діяльність Никанора Онацького на Сумщині.....	17
Артемова Людмила Історіографія проблеми дитячої безпритульності в Україні в 20-30-ті роки ХХ ст.	19
Бабич Марина Археотимологічний метод у краєзнавчому дослідженні (на прикладі м. Зміїв).....	20
Баров Володимир Використання краєзнавчих матеріалів у дослідженні повстанського руху 1918–1921 рр. (проблема топоніміки).....	22
Білинська Ірина Ямні кремаційні поховання салтівської культури в басейні верхньої течії Сіверського Дінця.....	24
Білоус Поліна Археологічні дослідження Верхнього Салтова як джерела для музеєфікації пам'ятки.....	25
Губанова Аліна Олекса Тихий — видатний український дисидент-правозахисник Донбасу.....	27
Гузенко Василь Истоки возникновения церковной археологии на Слобожанщине.....	29
Джура Яна Співвідношення понять «турист» та «відвідувач»	31
Ільїн Вадим, Разінкова Ніка Студентський період життя Івана Липи.....	33
Ісаєва Анна Маркери модерності в образах Харкова другої половини ХІХ – початку ХХ ст.	35
Іськов Ігор Військові поховання катакомбних могильників верхньої течії р. Сіверський Донець.....	37

Каплієнко Владислав Земляні фортеці Харківщини: історія будівництва, збереження, та роль їх як туристичного об'єкту.....	41
Катречко Лія Харківський період життя та творчості Павла Вірського.....	45
Кейс Серафима Іван Іванович Базилевський: художник та громадський діяч.....	46
Кириченко Максим Розвиток уявлень про соціальну організацію сіверян в історіографії.....	48
Клычков Дмитрий Інтерпретація в сучасній українській історіографії краєведчої діяльності «українського Моисея» (Івана Франко).....	53
Коніва Юлія Поштові дороги на Слобожанщині у XVIII ст.	55
Крохмальна Тетяна Тербовлянський замок як фортифікаційна пам'ятка XIV–XVII ст.	59
Крупенко Оксана Земська медицина в другій половині XIX ст. (за матеріалами Полтавської та Чернігівської губерній)	63
Курило Ілля Харківські юнацькі турніри з водного поло (присвячені пам'яті О. Баркалова).....	65
Лобенко Сергей Автобіографія геолога А. В. Гурова: стратегія самопрезентації.....	67
Мазуранчик Зоряна Історія досліджень археологічних пам'яток літописного Збаража: історіографічний аспект.....	68
Маринін Євгеній Особливості історичного розвитку народного гончарства на Слобожанщині.....	71
Мірошниченко Надія Красназнич Іван Абрамов про діяльність М. М. Неплюєва — знаного філософа, богослова, педагога	76
Мірошниченко Олександр Кладовища міста Глухова як об'єкти туристичного огляду.....	78
Мушинова Зебо Город, бросающий свет Востоку.....	80
Ократенко Віталій Люботинський могильник скіфського часу: історія та перспективи дослідження.....	82
Педан Наталія Декоративно-прикладне мистецтво Харківщини: тенденції розвитку та збереження.....	84
Педан Таміла Сучасне мистецтво в експозиційних просторах Харкова: виклики XXI ст.	86

Пелешок Ольга Красназнавчий дискурс у пресі як спосіб історизації суспільної дійсності.....	90
Покропивна Ольга Красназнавчі електронні ресурси Національної історичної бібліотеки України на допомогу красназнавчим дослідженням.....	92
Полях Євгенія Музейний комплекс Зміївського ліцею № 1 як джерело для написання науково-дослідницьких робіт з історії України.....	94
Радченко Віталіна Тенденції розвитку скульптури у Харкові наприкінці ХХ – початку ХХІ століття.....	96
Рудь Сергій Провідні церковно-хорові колективи Слобожанщини: сучасний стан та перспективи.....	98
Садьков Касимжон Произведение Юсуфа хас-хаджиба «Кутадгу білігі» и его место в истории развития философской мысли Востока.....	99
Селегеев Сильвестр Внесок учених Харківського університету в розвиток бібліотечної справи на Слобожанщині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.).....	104
Семененко Анастасія Туристичні об'єкти в с. Липці Харківського району (на прикладі печер-каменоломень).....	106
Сидоренко Володимир Вплив державного та особистісного фактору на розвиток фізичної культури та спорту в Конотопі в 1980–1991 рр.	108
Соляник Дмитрій «Церковная газета» как орган церковного обновления и культурно-прогрессивных стремлений (1906 год).....	110
Сохранич Дар'я Особливості функціонування стрит-арту у Харкові.....	112
Ткачук Светлана Археологический и экологический аспекты заселения Харьковской области в раннем средневековье (на примере пеньковской культуры).....	113
Тоирова Дильфуза Историческое наследие Самарканда... ..	115
Турчак Наталія Картини Зінаїди Серебрякової як джерело з історії балету.....	117

Фёдоров Илья Археологические памятники как площадка краеведческой деятельности (на примере Верхнесалтовского могильника).....	119
Федусь Дар'я Краєзнавчі обрії П. М. Добровольського.....	120
Фрунт Олена Скіфські навершя з фондів Харківського історичного музею в контексті типології і хронології.....	121
Шакирова Шохид Жизнь и научно-литературное наследие Бабаджана Санон.....	123
Шевчик Александра Источники по изучению харьковских некрополей XVIII – начала XX вв.	128
Янкул Олексій «Харьковский календарь» як атрибут губернського міста другої половини XIX – початку XX ст.	130
Ящук Андрій Двоголовий орел як символ Таврії: розвиток емблеми регіону від Катерини II до Миколи Битинського.....	131
Bhardwaj Vikram, Sharma Usha Oral Narratives as a Source of Local History: A Case Study of Shimla Hills.....	134
Georgiev Dimo Red Monuments: Public Space and (Anti-Western) Propaganda in the City of Shumen/Kolarovgrad, People's Republic of Bulgaria (1944–1989).....	135
Ibatova Amira, Raxmatova Saodat, Xalilova Eleonora A Drop of the Heritage of Our History.....	137
Шкільна секція	
Кіореску Лейла Німецькі колоністи у Харківській області (на прикладі с. Судиха).....	140
Лаврик Дмитро Події та герої УНР в урбанімічному просторі Харкова: історія та сучасність.....	142
Лагода Дмитро Роль чоловіка в родинній обрядовості, пов'язаній з народженням дитини. Великобілозерський аспект...	143
Ольшанська Анастасія Журавський Юрій Йосипович, видатний педагог старшої школи.....	146
Рядинська Валерія Козацька спадщина у міському та культурному просторах міста Харкова.....	146
Стрільчук Галина Виробництво паперу як джерело місцевої історії і життя людей.....	149

Хорольська Дар'я Обрядове значення хустки в Запорізькій області на прикладі Великобілозерського району.....	150
Фотолітопис конференції	154
Список вищих навчальних закладів, наукових установ, інших організацій	160
Список середніх навчальних закладів	162
Автори кращих доповідей і лауреати премій	163

Кириченко Максим
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

РОЗВИТОК УЯВЛЕНЬ ПРО СОЦІАЛЬНУ ОРГАНІЗАЦІЮ СІВЕРЯН В ІСТОРІОГРАФІЇ

В письмових джерелах етнополітичні утворення, в тому числі сіверяни, найчастіше фігурують без використання будь-якої термінології. Середньовічні автори найчастіше називають їх просто на ім'я, не ставлячи собі питання про форму їхньої громадської організації. Однак, є й деякі винятки. Так, в «Баварському географі» щодо «церіван» застосований термін «королівство» (*regnum*). У «Хронографії» Феофана Сповідника «сєвери» віднесені до одного з семи племен або родів. Константин Багрянородний називав підлегли Русі слов'янські племена «склавніями», як називали в Візантії регіони зі слов'янським населенням. Хозарський правитель Йосиф назвав підлегли Хозарському каганату племена (в тому числі С в р, в яких багато дослідників бачать сіверян) народами (згідно з відображеними в літературі інтерпретаціями цього джерела).

«Повість временних літ» (далі — ПВЛ) найчастіше називає слов'янські спільноти виключно за їхніми іменами, не застосовуючи спеціальної термінології. Одного разу ПВЛ називає їх «княжіннями» («кнаженъє»). В іншому місці — родами. Цікавим в цьому відношенні є місце, в якому літописець називає сіверян серед тих, хто «токмо Словѣнск ѡзык в Руси», протиставляючи їх іншим: «а се суть инни ѡзыци». Оскільки в старослов'янській мові одним із значень слова «язик» є поняття «народ», деякі дослідники трактують згаданий в даному уривку «Словѣнск ѡзык» як «слов'янський народ».

У вітчизняній історіографії XVIII – початку XIX ст. чіткому визначенню форми соціальної організації слов'янських племен все ще не приділяли особливої уваги. А. Шльоцер називав племена ПВЛ «народцями» (*Völkchen*). Йоганн фон Еверс (*Johann von Ewers*) — народами, що склалися з представників громадських сілок або племен, під якими він розумів безліч родів і родин, «які самі собою, мало по малу, утворюються з численних нащадків одного будь-якого племені, що живуть разом». Народами їх називали також В. М. Татищев та М. М. Карамзін. М. П. Погодін застосовував термін «племена».

Складність розуміння сутності громадської організації слов'ян виникла ще на літописному етапі. Автор Густинського літопису задавався риторичним питанням: «Разъшедшуса Словенскому народу... но каковы обладателѣ или кое строение тогда в них, не мощно есть вѣдати, понеже писания не имѣяху». Але до початку археологічних досліджень слов'янських старожитностей це питання ще важко було вирішити. Історики, спираючись переважно на відомості ПВА, бачили слов'ян дикими нерозвиненими племенами, які не володіли розвиненою соціальною організацією. У своїй праці «Нестор», що здійснила величезний вплив на подальшу історіографію історії сіверян, А. Шльоцер надовго заклав думку про неспроможність історії слов'ян до приходу Рюрика. Племена, що населяли територію майбутньої Русі, на його думку, жили «подібно до звірів і птахів, які наповнювали їхні ліси, не відрізняючись нічим, не маючи ніяких зносин з південними народами, чому і не могли бути помічені й описані жодним освіченим південним європейцем». На початку ХІХ ст. М. М. Карамзін повторив думку А. Шльоцера. У його інтерпретації слов'яни до утворення Русі жили «подібно до звірів», «в глибині лісів будували свої бідні хатини», не знали «вигод правління впорядкованого», внаслідок чого «кожне сімейство було маленькою, незалежною республікою». Думку М. М. Карамзіна про маленькі республіки розвинув у своїх працях Й. Еверс. На його думку, до приходу Рюрика земля слов'ян була населена «багатьма народами», кожен з яких складався з «багатьох племен», а ті, в свою чергу, — «з родів і сімейств», що походять від загального предка. Теорія родового побуту Й. Еверса знайшла широку підтримку серед російських дослідників середини ХІХ ст.

Переломним моментом для вивчення слов'ян стало дослідження П. І. Шафарика «Славянские древности», що було опубліковане в 1826 р. і перекладене на російську мову спочатку частково (1837 р.), а потім і повністю (1847 р.). Спираючись на відомості великої кількості письмових джерел, П. Й. Шафарик відстоював набагато вищий рівень розвитку культури ранніх слов'ян, ніж на той час було прийнято в історичній літературі. Про більш високий, порівняно з сусідніми племенами, рівні розвитку саме сіверян писав І. Д. Беляев, спираючись в своїх висновках на те, що в договорах з греками згадуються Чернігів і Переяславль, які він вважав сіверянськими містами. Додавши до цього свідцтва про торговельні шляхи через їхні землі, дослідник дійшов висновку, що «сіверяни були не на такому ступені дикості, який

їм приписує Нестор». Втім, розглядаючи розвиток уявлень про соціальну організацію сіверян, варто корелювати її з розвитком уявлень про інші характеристики сіверян. Зокрема, зміна уявлень про межі розселення сіверян, що відбулася в середині ХХ ст., вилучила з їхньої території Чернігів і Переяславль, що ретроспективно позбавляє фундаменту ті гіпотези, які були побудовані на приналежності цих міст до сіверян.

Незважаючи на спроби багатьох дослідників підняти слов'янську історію, закладена літописцем ідея про низький рівень розвитку слов'ян до християнізації, трансформована першими інтерпретаторами (що пов'язували стрибок розвитку слов'ян з приходом Рюрика), продовжувала жити на сторінках історичних творів. Так, М. П. Погодін, який ще в 1846 р. стверджував, що П. Й. Шафарик спричинив переворот в його розумінні слов'янської історії, бо до знайомства з дослідженнями П. Й. Шафарика він починав викладання російської історії тільки з приходу Рюрика, в більш пізньому своєму творі (1871 р.) знову повернувся до старої традиції і почав свою розповідь про історію слов'ян з повторення слів літописця про дикий звичай слов'ян. Про те, що його сучасники продовжували бачити слов'ян, а особливо сіверян, диким народом, говорив на 3-му Археологічному з'їзді Д. Я. Самоквасов.

Змінити ситуацію, що склалася з уявленнями про рівень розвитку сіверян, на думку Д. Я. Самоквасова, могли б археологічні дослідження слов'янських пам'яток. Існування на землі сіверян великої кількості городищ, курганів різної величини і багатства інвентарю, але з однаковим обрядом поховання, а також монет віддалених держав, доводило, як він вважав, наявність у сіверян язичницької епохи політичних суспільств з нерівністю класів, єдиною культурою і розвиненими торговими зв'язками. У своїх працях Д. Я. Самоквасов називав землю сіверян племінним княженням. На його думку, це княження поділялося на волості, що склалися з «старійших» міст, «географічно відокремлених, але пов'язаних політично спільним підпорядкуванням місту Чернігову, головному — старійшому в Сіверянській землі». Після завоювання Олегом, як вважав Д. Я. Самоквасов, сіверянська земля зберегла колишній волосний розподіл та управління племінними князями, що підкорялися владі Рюриковичів. В «старійших» містах зосереджувалися органи судового, релігійного і військового («громадської самооборони») волосні управління. Таким чином, за Д. Я. Са-

моквазовим, «племінне княжіння» сіверян ще до приходу Рюрика переросло родову будову і перетворилося на «союз волосних союзів», заснований на «засадах громадської самооборони» міських жителів. Кожне місто було автономною громадою зі своєю судовою та адміністративною владою, на чолі якої стояв князь-старійшина. Міста об'єднувалися у волості зі столицею в «старійшому» з них, що мало волосну судову та адміністративну владу, а волості — в племінне княжіння зі столицею в «старійшому» сіверянському місті, що мало владу над усім князівством.

Розширення відомостей про сіверян і поглиблення уявлень про рівень їхнього розвитку підштовхнуло до повернення до питання про соціальну організацію цієї спільноти. «Неясности форм общежития» слов'янських племен присвятив однойменний параграф свого учбового курсу російської історії В. О. Ключевський. «Важко вирішити, що таке були ці племена, чи щільні політичні союзи, чи прості географічні групи населення, нічим не пов'язані політично», — писав він. Таку ж розгубленість у визначенні літописних племен висловив і О. Є. Пресняков в 1926 р.: «Уявлення про те, що таке ці племінні одиниці, що надає їм єдність і яку, залишається вельми туманним, нез'ясованим».

Серед істориків першої чверті ХХ ст. панувало уявлення, що розселялися «племена» як «етнографічні одиниці», «точнее не определяемые и неопределимые», за висловом О. Є. Преснякова. Хоча ще на початку ХХ ст. в своїх лекціях з історичної географії С. М. Середонін висловив думку, що слов'янські племена могли здійснювати міграцію як великими родовими союзами, так і поодинці, окремими родинами або значно меншими групами, ніж племена, просочуючись в чужорідну середу. Тут, на його думку, розпадалися колишні союзи, на їхньому місці утворювалися нові, які вже не можна вважати групами осіб, пов'язаних єдністю походження. Цю точку зору, відповідно до якої східні слов'яни після міграції утворювали племінні союзи, підтримав О. Є. Пресняков. Слідом за ним, В. В. Мавродін застосовував цю ж концепцію конкретно до сіверян, пом'якшивши її в тому, що стосувалося відсутності єдності походження: на його думку, «сіверяни» — не одне етнічно єдине плем'я, а племінний союз, що складався з ряду племен, що в тій чи іншій мірі були пов'язані одне з одним родинними зв'язками.

Проте, термін «плем'я» на довгий час закріпився в історіографії за сіверянами та іншими слов'янськими етнічними спільнотами. У радянський час в історичній науці традиційною стала понятійна триада «плем'я, народність, нація», відповідно до якої плем'ям називали етнічні спільноти первіснообщинної епохи, народністю — рабовласницької й феодальної епох, а нацією — епох капіталізму й соціалізму. У першому томі Великої і перших двох томах Малих радянських енциклопедій (1930; 1941; 1944 рр.), а також в сьомому виданні енциклопедичного словника «Гранат» (1926 р.) сіверяни визначаються як плем'я. У другому томі Великої Радянської Енциклопедії (1955) йдеться про розвиток сіверян від племені до племінного союзу. Тільки з кінця 60-х рр. XX ст. по відношенню до сіверян в довідкових виданнях почав стабільно застосовуватися термін «група...» або «союз племен». Така традиція зберігалася досить довго (за винятком деяких українських видань, де сіверяни називалися двоюко: і плем'ям, і племінним союзом). Лише в виданні Великої Російської Енциклопедії (2015 р.) в статті авторства А. В. Григор'єва вони були названі «об'єднанням», що відповідає уявленню цього автора про переддержавний стан сіверян перед включенням до складу Русі.

Гіпотезу про сіверян як про племінний союз підтримали в другій половині XX ст. і такі дослідники, як М. Н. Кучера, О. К. Зайцев, О. В. Сухобоков, Б. О. Рибаків та інші. Таке «запізнення» в прийнятті терміна, запропонованого ще на початку XX ст., ймовірно, пов'язане з тим, що дослідники першої половини XX ст. виходили з етнологічних міркувань, в той час як археологічні відкриття середини XX в., що «розселили» сіверян на величезному просторі, не залишили новим дослідникам історії сіверян вибору, крім як визнати їх племінним союзом.

Проти терміна «племінний союз» висловився А. В. Григор'єв (2000 р.). На його думку, «Русь спочатку виявилася в оточенні не аморфних союзів племен, а невеликих слов'янських держав», тому в своїй статті для Великої російської енциклопедії він назвав сіверян «східнослов'янським об'єднанням», а не звичним союзом племен.

Таким чином, уявлення про те, що представляли собою сіверяни неодноразово зазнавало змін в історіографії. З'явившись в ній як невелике плем'я, що займало межиріччя Десни, Сейму і Сули, сіверяни в результаті стали племінним союзом, а, з точки зору деяких дослідників, навіть протодержавою. Однак, висновки про характер внутріш-

ньої структури сіверян багато в чому залежать від інших чинників, як, наприклад, уявлення про їхні територіальні межі, відмінності в поховальному обряді або антропологічний склад, які неодноразово зазнавали змін в історіографії, і, без сумніву, ще можуть змінитися в майбутньому.

Клычков Дмитрий

(КУ имени Бориса Гринченко)

**ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В СОВРЕМЕННОЙ
УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ
КРАЕВЕДЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
«УКРАИНСКОГО МОИСЕЯ» (ИВАНА ФРАНКО)**

На современном этапе, в связи с возрастанием интереса широкого круга исследователей к исторической биографистике выдающихся личностей, возникает необходимость переосмысления вклада в развитие отечественной науки и культуры.

В данном докладе речь пойдет об интерпретации в современной украинской историографии деятельности одного из выдающихся представителей украинской современной литературы — Ивана Франко, который, помимо литературной деятельности, сделал немалый вклад в развитие краеведения на той территории нашей страны, которая на тот момент находилась под властью Австро-Венгерской монархии.

При подготовке тезисов доклада были использованы метод исторического анализа, исторической индукции, сравнительно-исторический.

Сегодня возникла необходимость подытожить работу исследователей разных направлений, сделать так называемый «историографический срез» состояния изучения краеведческой деятельности Ивана Франко, а также выделить проблемы, которые не нашли надлежащей интерпретации на страницах научных трудов.

Иван Франко прославил Украину далеко за ее пределами. Будучи сыном простого сельского кузнеца, он вместе с другими исследователями своего времени смог сделать вклад в развитие краеведения. Из происхождения Ивана Франко, возможно, и стоит исходить, пытаются выяснить его интерес к региональной истории.

Наукове видання

Матеріали XXXVI-ї Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених
«Краєзнавство в системі історичного знання»
(до 10-річчя Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька)

Укр., рос. і англ. мовами

Комп'ютерне верстання: О. М. Янкул
Макет обкладинки: С. В. Лобенко

ХНУ імені В. Н. Каразіна
майд. Свободи, 6, к. 603,
м. Харків, 61022, Україна
Тел.: +38 (057) 707 53 85
E-mail: tronkocentr@karazin.ua
Сайт: tronkocentr.karazin.ua